

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ

Сумська філія

Кафедра юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з дисципліни «КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС»

**обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)**

за темою: «Поняття, сутність і завдання кримінального провадження»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС
(протокол від 29.08.2023 № 1)

Розробник:

1. Викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ Матус В.В.

Рецензент:

1. Доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС, кандидат юридичних наук Пономарьова Я. О.

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

1. Поняття кримінального процесу.
2. Зміст і завдання кримінального провадження.
3. Основні поняття кримінальної процесуальної науки.
4. Стадії кримінального провадження.
5. Місце кримінального процесу в системі інших галузей права та його зв'язок з суміжними науками.
6. Джерела кримінального процесуального права.
7. Поняття, структура і види кримінальних процесуальних норм.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. Дата оновлення: 21.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.06.2021).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 24 липня 2020 р.: Офіц. текст. К.: Алерта. 2020. 324 с.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р № 1402-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення 08.06.2021)
4. Про прокуратуру. Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 08.06.2021)
5. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/conv> (дата звернення 08.06.2021)
6. Кримінальний процес України у 2-х част.: ч. 1: Досудове провадження: підручник / Бойко О.П., та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2017. 327 с.
7. Кримінальний процес : підруч. Кол. авт. ; кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О.Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч. 2. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 235 с.
8. Кримінальний процес. Особлива частина (альбом схем) навч. посіб. /Л.Д. Удалова та ін. Київ: Центр учбової літератури. 2015. 224 с.
9. Кримінальне процесуальне право України Навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури. 2015. 216 с.
10. Кримінальний процес України: загальна частина: підручник О.О. Волобуєва та ін. Київ: ВД Дакор 2015. 172с.
11. Молдован В.В., Молован А.В., Канавець Р.С. Кримінальний процес України: лекції. Процесуальні документи. Навчальний посібник. 2-ге вид. із змін та доп. К.: Алерта, 2016. 360 с.
12. Погорецький М. А., Кучинська О. П. Процесуальні документи досудового розслідування (слідчого, прокурора, адвоката та слідчого судді). Вид. 2-ге, переробл. і допов. 2018. 254 с.
13. Сербін М. М., Солдатенко О. А. Практикум з кримінального процесу : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 84 с.
14. Практикум зі складання процесуальних документів : навч. посіб. / О.П. Бойко та ін. Вид. 2-ге, переробл. і доп. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 308 с.
15. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с.
16. Функція судового контролю у кримінальному процесі: монографія / Удалова Л. Д., Савицький Д. О., Рожнова В. В., Ільєва Т. Г. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 176 с.
17. Удалова Л. Д., Щериця С. І. Чинність кримінального процесуального закону : монографія. Київ : КНТ, 2014. 143 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Метою лекції є формування у курсантів та студентів первинного уявлення про кримінальний процес як різновид юридичного процесу, сутність якого полягає у застосуванні норм кримінального та інших галузей права у конкретному випадку вчинення суспільно небезпечного діяння.

ВСТУП

У сфері боротьби зі злочинністю застосовуються різні засоби – економічні, соціально-політичні, правові. Серед останніх особливе місце займають кримінально-правові та кримінально-процесуальні засоби.

Для захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, забезпечення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, необхідно встановити фактичні обставини кримінального правопорушення, винуватість особи у його вчиненні та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. У цьому аспекті на основі багаторічного досвіду історично сформувалась чітко визначена системна діяльність у сфері розслідування кримінальних правопорушень, здійснення правосуддя у кримінальному провадженні та виконання судових рішень. Ця діяльність у загальному виді і є кримінальним процесом.

Вона детально врегульована законом і полягає у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, судовому розгляді та вирішенні матеріалів кримінального провадження, виконанні судових рішень. Кримінально-процесуальну діяльність переважно здійснюють спеціально уповноважені державні органи та посадові особи: суд (суддя), слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи. Саме вони надають їй цілеспрямований характер, визначають її напрями, тобто здійснюють кримінальне провадження.

У кримінальному процесі також беруть участь представники інших державних і громадських організацій, а також посадові, юридичні та приватні особи, які займають у ньому чітко визначене процесуальне становище: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, захисник, свідок, понятий, експерт, спеціаліст та інші.

Вищевказані особи вступають між собою у правовідносини, тобто відносини врегульовані правовими нормами, закріпленими у законі. За своєю галузевою належністю норми, що встановлюють права та обов'язки суб'єктів цих відносин, належать до кримінально-процесуального права.

Враховуючи надзвичайно важливе значення кримінального судочинства у розбудові демократичної правової держави, необхідність реформування кримінального процесу України відповідно до міжнародних принципів та цінностей судочинства, що обумовлюється не лише практичною необхідністю здійснення таких кроків всередині нашої держави, а й потребою виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань, Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311 було схвалено Концепцію реформування кримінальної юстиції України, а 13 квітня 2012 року Верховною Радою України прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс України. Він покликаний удосконалити правове регулювання у сфері кримінального судочинства, привнести у нього європейські цінності та принципи, перетворити неухильне дотримання прав людини у ключову ідею всього кримінального процесу, а також забезпечити реальну, а не

задекларовану рівність процесуальних можливостей сторін кримінального провадження та утвердити змагальність процесу.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна ґрунтується на базі науки кримінального процесу, кримінально-процесуального права та практики його застосування.

Кримінальний процес належить до числа тих навчальних дисциплін, які посідають провідне місце у професійній підготовці юристів різної спеціалізації. У реальному житті практично кожному випускникові юридичного закладу освіти так чи інакше доведеться зіткнутися з фактами злочинів. Тому глибоке вивчення кримінально-процесуального права та теорії кримінального процесу – одна з основних умов успішної роботи на посадах слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів, співробітників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ та в інших сферах правозастосовчої діяльності. Важливо й те, що сам кримінальний процес дозволяє поглибити уявлення про істину, законність та справедливість, вчить уважному і чуйному ставленню до людини, навіть якщо вона переступила межу, дозволена законом.

Особливе значення цієї теми полягає в тому, що вона є базовою для засвоєння усіх наступних тем курсу. У зв'язку з цим курсанти (слухачі, студенти) повинні чітко розуміти поняття кримінального процесу, його сутність, завдання, основні категорії кримінально-процесуального науки, такі як *«кримінально-процесуальні функції»*, *«кримінально-процесуальні відносини»*, *«кримінально-процесуальна форма»*, *«кримінально-процесуальні гарантії»*. При цьому слід звернути увагу на те, що більшість понять кримінального процесу в правовій теорії є неоднозначними і по різному тлумачаться у підручниках, монографіях і навчальних посібниках. Тому засвоєння цих понять, перш за все, потребує чіткого з'ясування елементів, які повинні входити до їх змісту, характерних ознак. Для цього краще проаналізувати декілька поглядів щодо визначення того чи іншого поняття, виявити ті елементи, які визнаються характерними і властивими для нього переважною більшістю науковців.

1. Поняття кримінального процесу

Кримінальний процес (кримінальне судочинство) — це здійснювана у встановленому законом порядку діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду з попередження, виявлення, розкриття і розслідування злочинів, викриття осіб, винних в їх скоєнні, і застосування до них заходів кримінального покарання чи іншого впливу, а також реабілітації невинуватих, що відбувається через правовідносини, які виникають у зв'язку з цією діяльністю між органами і особами, котрі беруть в ній участь.

Узагальнюючи різноманітність визначень кримінального процесу можна прийти висновку, що **це поняття характеризується наступними трьома основними елементами:**

1. Чітка система діяльності визначених у законі державних органів, посадових осіб та інших учасників процесу, які залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності.

2. Правовідносини, які виникають під час цієї діяльності.

3. Обов'язкова правова регламентація діяльності й відносин, які виникають на її основі.

Не існує одноманітного підходу до вивчення поняття кримінального процесу і за кордоном. Наприклад, німецькі юристи схилиються до визначення, що кримінальний процес — це врегульований законом рух кримінальної справи з метою постановлення вироку. Бачимо, що до даного визначення не включені правовідносини, які виникають при цьому. В більшості англосаксонських країн кримінальний процес визначається як боротьба або змагання між обвинувачем і особою, яка притягається до кримінальної відповідальності.

Слід запам'ятати, що поняття **“кримінальний процес” в юридичній теорії і практиці застосовується в чотирьох значеннях:**

1. як діяльність державних органів і посадових осіб щодо порушення, розслідування та вирішення кримінальних справ по суті;

2. як галузь права (кримінальне процесуальне), що регулює цю діяльність;

3. як правова наука, що досліджує вказану діяльність;

4. як навчальна дисципліна, в ході викладання якої вивчаються теоретичні основи кримінально-процесуального права, норми кримінально-процесуального закону і практична кримінально-процесуальна діяльність¹.

Наука кримінального процесу, є складовою частиною правової науки. Вона розробляє теорію кримінального процесу, вивчає діюче кримінально процесуальне право в цілому, його інститути й норми, практику їх застосування органами досудового розслідування, прокуратури і суду, а також історичний шлях розвитку кримінального процесу. Метою цього вивчення є пізнання соціальної та правової суті, запозичення досвіду законодавчого регулювання окремих процесуальних інститутів у зарубіжних країнах, надання допомоги суддям, слідчим, прокурорам і адвокатам у правильному тлумаченні і застосуванні норм кримінально-процесуального права.

Наука кримінального процесу розробляє рекомендації з вдосконалення кримінального судочинства.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна будується на базі науки кримінального процесу, кримінально-процесуального права і практики його застосування органами досудового розслідування, прокурорами, судами і адвокатами.

В предмет вивчення кримінального процесу як навчальної дисципліни входить

засвоєння теорії кримінального процесу, кримінального процесуального законодавства і практики його застосування відповідними суб'єктами процесу, основи кримінального процесу зарубіжних країн, вміння правильно тлумачити і застосовувати норми Кримінального процесуального кодексу, самостійно поповнювати процесуальні знання, захищати конституційні права і свободи, законні інтереси громадян, суспільства і держави. Особливий наголос робиться на детальному вивченні всіх стадій кримінального процесу.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином ми розглянули – поняття кримінального процесу, три його основні елементи, застосування поняття „кримінальний процес” в юридичній теорії і практиці в чотирьох значеннях:

1. як діяльність державних органів і посадових осіб щодо досудового розслідування та вирішення кримінальних справ по суті;
2. як галузь права (кримінально-процесуальне), що регулює цю діяльність;
3. як правова наука, що досліджує вказану діяльність;
4. як навчальна дисципліна, в ході викладання якої вивчаються теоретичні основи кримінально-процесуального права, норми кримінально процесуального закону і практична кримінально процесуальна діяльність.

Елементи кримінально процесуальних відносин:

- а) їх суб'єкти — всі учасники кримінально-процесуальної діяльності;
- б) об'єкт — поведінка суб'єктів кримінального процесу;
- в) процесуальні права і процесуальні обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

2. Зміст і завдання кримінального процесу.

Основні завдання кримінального процесу випливають зі статті 3 Конституції України, в якій сказано: “Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави”.

Ці конституційні положення (стаття 3 Конституції України) знайшли відображення у Кримінальному процесуальному кодексі.

Виходячи із вищезазначеного слід мати на увазі, що з метою охорони і захисту цих соціальних цінностей перед Кримінальним процесом, як і перед іншими галузями права, ставляться конкретні завдання з урахуванням змісту їх предметів регулювання. Завдання кримінального процесу визначені у ст. 2 КПК України.

Так кримінальний процес повинен забезпечити захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечити швидке, повне та

неупереджене розслідування і судовий розгляд з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Новий КПК, як і КПК 1960 року, пов'язує призначення кримінального судочинства із захистом основних цінностей і норм суспільства, до яких відносяться в першу чергу права людини. Таке призначення кримінального судочинства відповідає стандартам, що містяться в міжнародно-правових документах (див.: резолюцію сьомого Конгресу ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками; Основні принципи незалежності судових органів; Основні принципи поведження з ув'язненими; п. 27 Віденської декларації і програми дій) .

Як зазначалось вище, одним із важливих завдань кримінального процесу є забезпечення **швидкого розслідування і судового розгляду**, яке буде здійснюватись за умови, якщо встановлення події злочину, винних осіб і притягнення їх до відповідальності буде максимально наближатись до моменту вчинення злочину.

Вимога забезпечення **повного розслідування і судового розгляду** означає, що повинні бути встановлені всі обставини, які входять до предмету доказування у кримінальному провадженні.

Приймаючи до уваги статтю 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, вимога **неупередженого судового розгляду** означає, що “кожна людина має право на справедливий публічний розгляд справи в розумний термін незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону”.

Відповідно до п.2 ст.9 КПК України **неупереджене розслідування** означає, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і об'єктивно дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і об'єктивних процесуальних рішень.

Важливим завданням кримінального процесу є забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Гарантом правильного застосування закону є декілька умов. Це досконале його знання, вміння правильного практичного застосування, ретельне виконання відповідними посадовими особами своїх службових обов'язків, відомчий й судовий контроль, а також ефективний прокурорський нагляд за виконанням законів учасниками кримінального судочинства, які уповноважені розслідувати кримінальні провадження, а також об'єктивне та своєчасне провадження по них в судах.

Важливими умовами правильного застосування закону також є суворе додержання норм кримінального, кримінального процесуального та іншого законодавства під час провадження з кримінальних справ з метою встановлення об'єктивної істини, щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Кримінальне судочинство повинно реалізовувати Конституційні положення щодо захисту прав і свобод особи та гуманістичні принципи кримінального процесу, проголошені в Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про громадські і політичні права (1966 р.), Кодексу поведінки службових осіб з підтримання правопорядку (1979 р.), Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання (1984 р.).

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Відтак ми з'ясували: основні завдання кримінального процесу закріплені у Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі, гарантії та умови застосування кримінального процесуального законодавства.

3. Основні поняття кримінальної-процесуальної науки

Основні поняття, що використані в кримінальному процесуальному законі, викладені в ст. 3 КПК України. Вони забезпечують учасникам кримінального процесу і громадянам можливість правильного та своєчасного з'ясування законодавчої термінології. Однак у ст. 3 КПК України відсутні основні поняття кримінальної процесуальної науки, які широко застосовуються в рішеннях Пленуму Верховного Суду України, Конституційного Суду України, підзаконних актах міністерств та відомств, оскільки в ній викладені лише основні поняття, використовувані в законі (КПК).

Серед основних наукових кримінальних процесуальних понять особливу увагу необхідно звернути на такі з них.

Під **кримінальним процесуальним правом** прийнято розуміти сукупність (систему) норм, санкціонованих державою, які регулюють суспільні відносини, котрі виникають під час досудового розслідування і вирішення кримінальних справ.

Воно є одним з численних галузей, на які поділяється право в цілому. Кримінальне процесуальне право — це самостійна галузь права, яка регулює діяльність правоохоронних органів з розслідування злочинів, викриття і покарання винних, а також права і обов'язки осіб, які залучаються до сфери кримінального процесу.

Кримінальне процесуальне право України кодифіковане у вигляді законів.

Дискусійним у правовій літературі залишається питання про формальні джерела кримінального процесуального права. Формальні джерела кримінального процесуального права - форми його існування і прояви в суспільному розвитку; зовнішній образ правових норм. Формальними джерелами кримінального процесуального права є:

1) Конституція України. Відповідно до ст. 8 Конституції України її норми мають найвищу юридичну силу, пряму дію і застосовуються на всій території України;

2) міжнародні договори. Згідно з ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. У розвиток цих конституційних положень Кримінально-процесуальний кодекс встановив, що:

а) порядок кримінального провадження на території України визначається лише

кримінальним процесуальним законодавством України (ч.1 ст.1 КПК);

б) кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінального процесуального кодексу та інших законів України (ч.2 ст.1 КПК);

в) принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч.2 ст.8 КПК).

3) Кримінальний процесуальний кодекс України являє собою систематизоване зібрання кримінальних процесуальних законів. Він містить кримінальні процесуальні норми, що підлягають застосуванню у сфері кримінального провадження;

4) інші закони, що містять кримінальні процесуальні норми. Інші закони - законодавчі акти, які містять норми кримінального процесуального характеру. До них, зокрема, відносяться Закон України «Про судоустрій та статус судів», Закон України «Про прокуратуру», Закон України «Про адвокатуру» та інші.

Офіційна кримінальна процесуальна доктрина формальними джерелами кримінально-процесуального права визнає лише законодавчі акти. Рішення Верховного Суду з окремих справ, керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду, а також накази, інструкції та вказівки Генерального прокурора не є джерелами права, бо вони містять не його нові норми, а лише їх глибоке тлумачення. Ними зобов'язані керуватись відповідні суди нижчого рівня, прокурори, органи дізнання та досудового розслідування

Теорія кримінального процесу широко використовує, крім того, такі кримінально-процесуальні поняття.

Кримінальні процесуальні відносини – це врегульовані кримінальним процесуальним законом суспільні відносини (чи зв'язок) між учасниками кримінального процесу, які проявляються в їх взаємних правах та обов'язках.

Об'єктом кримінальних процесуальних відносин в цілому є все те, з приводу чого або у зв'язку з чим відбуваються дії учасників кримінального процесу або приймаються ними рішення. Загальний об'єкт кримінально-процесуальних відносин - передбачуване кримінально-правове відношення між державою в особі її органів і злочинцем (або винним), що підлягає вирішенню в сфері кримінального судочинства.

Спеціальний об'єкт кримінально-процесуальних відносин - очікуваний результат поведінки учасників конкретного кримінального процесуального відносину (наприклад, очікування можливості впізнання потерпілим особи, яка вчинила злочин).

Суб'єкти кримінальних процесуальних відносин - учасники правовідносин у сфері кримінального судочинства, обов'язковою і визначальною стороною серед яких є представники державної влади.

Змістом кримінальних процесуальних відносин виступають дії учасників кримінального судочинства, а формою кримінальних процесуальних відносин - права (правомочності) і обов'язки учасників кримінального судочинства.

Кримінальна процесуальна форма – це суворий порядок кримінального провадження — правила і процедури (умови, підстави, строки, послідовність, порядок і т.п.) вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.

Нею охоплена вся діяльність учасників кримінального процесу на всіх його стадіях.

Всі процесуальні дії і рішення з них повинні бути оформлені у відповідності з нормами КПК, бо тільки за таких умов вони набувають юридичного значення. Так, законом передбачено відповідний порядок (форму) виклику на допит, сам допит, порядок і умови проведення обшуку і виїмки, визнання особи потерпілою, повідомлення про підозру, зупинення і закінчення досудового розслідування, апеляційне та касаційне провадження і таке інше. Ці дії оформляються протоколами, постановами, поданнями, ухвалами тощо.

Процесуальна форма визначається лише нормами кримінального-процесуального права і її порушення завжди означає порушення закону, що може спричинити скасування або зміну прийнятого рішення. Суворе дотримання процесуальної форми є необхідною умовою всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження, встановлення істини та забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. В той же час Пленум Верховного суду України² звернув увагу на недопустимість формального підходу до цього питання. Так, якщо порушення процесуальної форми є незначним і не може вплинути на всебічність, повноту й об'єктивність і не погіршить становище засудженого, то це не є підставою для скасування вироку.

Встановлений законом порядок провадження з дотриманням встановленої процедури (форми) єдиний для всіх кримінальних проваджень незалежно від характеру і тяжкості злочину, що гарантує захист від незаконних дій посадових осіб в кримінальному процесі. Дотримання процесуальної форми гарантує захист Конституційних прав і законних інтересів осіб, які приймають участь у кримінальному судочинстві.

Кримінальний процес = кримінальне судочинство = кримінальне провадження є поняттями тотожними.

Кримінальне провадження - досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Однак, поняття кримінальний процес та правосуддя не є тотожними.

Правосуддя - діяльність судів, що здійснюється шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в установленому законом порядку кримінальних, цивільних, адміністративних і арбітражних проваджень.

При з'ясуванні сутності правосуддя у кримінальному провадженні не слід ототожнювати його з кримінальним процесом з наступних причин. По-перше, правосуддя здійснюється не тільки у кримінальному, а у цивільному, адміністративному і господарському провадженні. В цьому плані поняття правосуддя ширше поняття кримінального судочинства і виходить далеко за його межі. По-друге, в кримінальний процес входить діяльність судів по розгляду і вирішенню тільки кримінального провадження і в обмежених межах в їх рамках - цивільного позову. В цьому ракурсі кримінальне судочинство, природно, поступається за обсягом поняття правосуддя. По-третє, кримінальне судочинство включає в себе не тільки правосуддя у кримінальному провадженні, а й досудове розслідування. У цьому сенсі поняття правосуддя набагато вужче поняття кримінального судочинства, яке включає в себе досудове провадження.

Кримінальні процесуальні гарантії - встановлені кримінальним процесуальним законом засоби і способи, що забезпечують здійснення учасниками кримінального процесу своїх прав та дотримання ними обов'язків.

---

² Постанова Пленуму Верховного Суду України. 29 червня 1990 р. // Радянське право.— 1990.— №11.— С.77

В якості гарантій прав учасника кримінального процесу можуть виступати інші його права, а також обов'язки державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство. Зокрема, гарантією права підозрюваного на захист є його право на запрошення до участі в кримінальному процесі захисника. У той же час його право знати, в чому він підозрюється забезпечується обов'язком посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, знайомити його з різними процесуальними документами.

Кримінальні процесуальні функції – це основні напрямки діяльності учасників кримінального судочинства.

У юридичній науці і, зокрема у кримінально-процесуальному праві, проблему функцій прийнято відносити до фундаментальних, що пояснюється, насамперед, значенням і тією роллю, яку функції відіграють у вирішенні завдань кримінального процесу. До проблем кримінально-процесуальних функцій зверталися вчені П.Елькінд, Я.Мотовиловкер, М.Строгович, О.Ларін, С.Альперт тощо.

Функції є невід'ємною складовою кримінальної процесуальної діяльності. Кримінальний процес може також розглядатися не тільки як система послідовних стадій, а й як система функцій суб'єктів кримінальних процесуальних відносин. Сутність такої системи полягає у діалектичній єдності її структури і функцій.

Свого часу широкий розвиток одержала концепція трьох процесуальних функцій: 1) кримінального переслідування (обвинувачення); 2) захисту; 3) правосуддя. Разом з тим не існує завершеної теорії, яка давала б чітке і логічне уявлення про функції названого процесу. Зокрема, відсутня загальновизнана точка зору про поняття кримінальної процесуальної функції та її сутність, відмінні риси і особливості.

Функції правомірно відносять до об'єктивних категорій науки кримінального процесу. Характерними рисами останніх є те, що вони: мають законодавче закріплення; репрезентують основні напрями процесуальної діяльності; є домінуючими при визначенні правового статусу суб'єктів кримінального процесу; спрямовані на вирішення завдань кримінального судочинства; здійснюються суб'єктами названого процесу.

Функція (від лат. *functio* — виконання, здійснення) означає: діяльність, обов'язок, робота, призначення. У загальному розумінні функція в кримінальному процесі — це діяльність конкретного суб'єкта, яку він здійснює відповідно до процесуального статусу.

Узагальнюючи вищезазначене, вважаємо за доцільне до основних функцій кримінального процесу віднести обвинувачення, захист і правосуддя, а до не основних — підтримання цивільного позову і захист від нього, прокурорський нагляд за точним і одноманітним дотриманням законів органами дізнання і досудового розслідування. Причому, враховуючи те, що неосновні функції зрозумілі без їх деталізації, то слід *звернути увагу на основні*.

1. Функція обвинувачення — це діяльність учасників кримінального процесу, яка направлена на всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надають їм належну правову оцінку та забезпечують прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. До цих суб'єктів відносяться слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник.

2. Функція захисту — це діяльність суб'єктів кримінального процесу, яка направлена на спростування підозри та обвинувачення, встановлення невинуватості особи і обставин, що пом'якшують відповідальність. Ця функція здійснюється підозрюваним,

обвинуваченим (підсудним), засудженим, виправданим, особою, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

3. Функція правосуддя — це діяльність суду з дослідження всіх зібраних у кримінальному провадженні доказів і прийняття рішення щодо винуватості чи невинуватості конкретної особи, а також про її покарання (фактично функція вирішення кримінального провадження по суті).

Кримінальний процесуальний статус - встановлена кримінальним процесуальним законом сукупність прав, обов'язків учасників кримінального процесу та гарантій їх реалізації.

Державне обвинувачення - процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Сторони кримінального провадження - з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Учасники кримінального провадження - сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Засобами кримінального процесу є сукупність всіх процесуальних дій і процесуальних рішень, призначених для вирішення його завдань.

Кримінальні процесуальні дії - це дії, врегульовані нормами кримінального процесуального права, що провадяться в межах чинності кримінального процесуального закону, визначеної законом компетенції та в часових межах кримінального процесу, результати яких мають самостійне юридичне значення.

Кримінальні процесуальні рішення - це рішення органів досудового розслідування, прокуратури і суду, що приймаються ними (і тільки ними) з будь-яких питань, котрі мають значення для кримінального провадження. Відповідно до ст.110 КПК України рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Судове рішення приймається у формі ухвали, постанови або вироку.

Історична форма кримінального судочинства - організація процесуального механізму, що зумовлює джерело поступального руху провадження у кримінальних справах та основи процесуального статусу (положення) його учасників

Історична форма кримінального процесу—це форма організації кримінального судочинства, що визначає порядок кримінального провадження та основи процесуального статусу його учасників.

На форму кримінального процесу впливають два чинники — державно-політичний режим і рівень правової культури суспільства.

Виділяють три історичні форми кримінального процесу:інквізиційний (розшуковий, або слідчо-розшуковий); змагальний (обвинувальний); змішаний (слідчо-судовий, континентальний).

Інквізиційний (розшуковий, слідчо-розшуковий) кримінальний процес має такі основні ознаки:

- застосування, переважно, імперативного методу правового регулювання кримінально-процесуальних відносин;
- функції обвинувачення, захисту та вирішення кримінальної справи зосереджено в одному державному органі;
- суд має право змінювати обвинувачення у досить значних межах;
- відсутність у процесі самостійних сторін, а відповідно і їх змагальності;
- наявність у обвинуваченого певних прав, реалізація яких цілком залежить від державних органів, що ведуть процес;
- визнання обвинуваченим своєї вини має перевагу над іншими доказами;
- таємність провадження.

Змагальний (обвинувальний) кримінальний процес має такі основні ознаки:

- наявність кримінально-правового спору;
- наявність сторін з різними за змістом інтересами;
- залежність вироку суду від результату змагання сторін;
- зміст і обсяг обвинувачення визначає обвинувач, а суд розглядає справу тільки у визначеному обвинувачем обсязі.

У жодній із сучасних держав кримінальний процес у "чистій" історичній формі (інквізиційна, змагальна) не існує. Інквізиційні елементи "змішуються" зі змагальними, що дає підставу виділяти кримінальний процес змішаної форми.

У юридичній літературі розрізняють два види змішаного кримінального процесу:

1) процес, у якому досудове розслідування побудовано на суто інквізиційних, а судові стадії - на змагальних засадах. Основні його риси (ознаки):

- у досудове провадження не залучається захисник;
- обвинувачений та інші учасники мають змогу ознайомитися з матеріалами кримінальної справи лише після завершення досудового розслідування;
- судові оскарження дій і рішень органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, не допускається;

2) процес, у якому досудове провадження містить елементи змагальності. Його характерні риси:

- у досудовому провадженні бере участь захисник;
- заінтересованим учасникам досудового розслідування ще до закінчення розслідування може бути надано для ознайомлення певні матеріали (наприклад, ті, якими обґрунтовується затримання чи пред'явлення обвинувачення);
- усі учасники досудового розслідування мають право оскаржити до суду дії та рішення органів досудового розслідування.

Кримінальний процес України в своїй основі також змішаний, тобто слідчо-судовий, має свої особливості і в деякій мірі відрізняється від таких, як французький чи німецький.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Основні поняття, що використані в кримінальному процесуальному законі, викладені в ст. 3 КПК України. Вони забезпечують учасникам кримінального процесу і громадянам можливість правильного та своєчасного з'ясування законодавчої термінології. Однак у ст. 3 КПК України відсутні основні поняття кримінальної процесуальної науки, які широко застосовуються в рішеннях Пленуму Верховного Суду України, Конституційного Суду України, підзаконних актах міністерств та відомств, оскільки в ній викладені лише основні поняття, використовувані в законі (КПК).

Серед основних наукових кримінальних процесуальних понять особливу увагу необхідно звернути на такі з них: Кримінальне провадження, Кримінально процесуальна форма, Кримінальні процесуальні дії, Кримінальні процесуальні рішення та інші.

4. Стадії кримінального процесу.

Як було сказано вище, кримінальний процес являє собою діяльність судових та правоохоронних органів щодо застосування кримінального закону, яка складається із системи упорядкованих дій. Така система розподіляється на конкретні етапи — стадії, через які повинно проходити кримінальне провадження. Кожна попередня стадія відокремлюється від наступної підсумковим процесуальним рішенням, яке завершує цикл процесуальних дій на одному етапі і свідчить про перехід до нового.

Стадія кримінального процесу - це його відносно відособлена частина, що характеризується конкретними завданнями, що впливають із загальних завдань кримінального судочинства, певним колом учасників і термінами (строками), специфікою кримінально-процесуальних дій і правовідносин, характером оформлюючих їх кримінальних процесуальних актів. Кожна стадія відносно відособлена, тому, що є самостійною, але, в той же час, знаходиться у взаємозв'язку і у взаємозалежності з усіма іншими стадіями кримінального процесу, утворюючи єдину систему.

Ознаки, що характеризують стадію кримінального процесу:

- власні безпосередні завдання, що впливають із загальних завдань кримінального процесу;
- певний порядок, характерний саме для цієї стадії;
- специфічний характер кримінально-процесуальний правовідносин, що виникають в цій стадії;
- підсумковий процесуальний акт, що завершує стадію.

У кримінальному процесі України нараховується 8 стадій (6 основних і 2 додаткових):

1. Досудове розслідування (розділ 3, гл.19-24):

а) досудове слідство;

- б) дізнання.
- 2. Підготовче провадження (розділ 4, гл.27)
- 3. Судовий розгляд (розділ 4, гл.28-30)
- 4. Провадження з перегляду судових рішень в апеляційному порядку (апеляційне провадження) (розділ 5, гл.31)
- 5. Виконання судових рішень (розділ 8)
- 6. Провадження з перегляду судових рішень в касаційному порядку (касаційне провадження) (розділ 5, гл.32)
- 7. Провадження у Верховному Суді України (розділ 5, гл.33)
- 8. Провадження з перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами або виключними обставинами (розділ 5, 34)

Всі стадії об'єднуються єдиними завданнями і принципами. Разом з тим кожна стадія має свої конкретні цілі, своє коло процесуальних дій та їх учасників.

1. Стадія досудового розслідування (розділ 3, гл.19-24) розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. На цій стадії досудового розслідування прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків - у формі дізнання.

Досудове розслідування повинно бути закінчено:

- 1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;
- 2) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

2. Стадія підготовчого провадження (розділ 4, гл.27). На цій стадії суд не пізніше п'яти днів з дня надходження обвинувального акта призначає підготовче судове засідання, де за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника вивчає матеріали досудового розслідування і з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду.

У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення:

- 1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому статтями 468-475 КПК України;
- 2) закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених пунктами 4-8 частини першої або частиною другою статті 284 КПК України;

3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу;

4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Судовий розгляд має бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення.

3. Стадія судовий розгляд кримінального провадження (розділ 4, гл.28-30) є центральною стадією кримінального процесу, в якій суд безпосередньо досліджує всі зібрані докази і своїм вирок (обвинувальним чи виправдувальним) приймає рішення по суті провадження. Вирішується основне питання: винна чи невинна особа. Судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку.

4. Стадія провадження з перегляду судових рішень в апеляційному порядку (апеляційне провадження) (розділ 5, гл.31). На цій стадії кримінального процесу апеляційний суд перевіряє в межах поданої апеляції судові рішення суду першої інстанції, які не набрали законної сили.

Апеляційна скарга може бути подана:

1) на вирок або ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру - протягом тридцяти днів з дня їх проголошення;

2) на інші ухвали суду першої інстанції - протягом семи днів з дня її оголошення;

3) на ухвалу слідчого судді - протягом п'яти днів з дня її оголошення.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право:

1) залишити вирок або ухвалу без змін;

2) змінити вирок або ухвалу;

3) скасувати вирок повністю чи частково та ухвалити новий вирок;

4) скасувати ухвалу повністю чи частково та ухвалити нову ухвалу;

5) скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження;

6) скасувати вирок або ухвалу і призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

2. За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди суд апеляційної інстанції, крім рішень, передбачених пунктами 1-5 частини першої цієї статті, має право скасувати вирок і направити кримінальне провадження:

1) до суду першої інстанції для проведення судового провадження у загальному порядку, якщо угода була укладена під час судового провадження;

2) до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була укладена під час досудового розслідування.

3. За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право:

- 1) залишити ухвалу без змін;
- 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

5. Після перебігу терміну апеляційного та касаційного провадження, якщо не була подана апеляційна скарга на вирок, ухвалу суду першої інстанції або ухвалу слідчого судді то останні набувають законної сили і приводяться до виконання, тобто починається наступний етап — **стадія виконання судових рішень** (розділ 8). На цій стадії вирок, що набув законної сили, звертається до виконання.

6. Стадія провадження з перегляду судових рішень в касаційному порядку (касаційне провадження) (розділ 5, гл.32). На цій стадії касаційний суд перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу.,

Касаційна скарга на судові рішення може бути подана протягом трьох місяців з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції, а засудженим, який тримається під вартою, - в той самий строк з дня вручення йому копії судового рішення.

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має право:

- 1) залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу - без задоволення;
- 2) скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції;
- 3) скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження;
- 4) змінити судові рішення.

7. Стадія перегляду судових рішень Верховним Судом України (розділ 5, гл.33). На цій стадії Верховний Суд України здійснює перегляд судових рішень суду касаційної інстанції, що набрали законної сили у разі:

1) неоднакового застосування одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень — протягом трьох місяців з дня ухвалення судового рішення, стосовно якого заявлено клопотання про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, якщо воно ухвалено пізніше;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом — протягом трьох місяців з дня, коли особі, на користь якої ухвалено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, стало відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного..

8. Стадія провадження з перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами або виключними провадженнями (розділ 5, 34) - виключна стадія

кримінального процесу. У цій стадії відбувається перегляд судових рішень, що набрали законної сили, внаслідок виявлення нововиявлених обставин, які раніше не були відомі особам, що розслідували справу, або суду, що розглядав її, або які встановлюють незаконність і необґрунтованість винесеного у справі судового рішення.

Заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може бути подано протягом трьох місяців після того, як особа, яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини.

Перегляд за нововиявленими обставинами виправдувального вироку допускається лише протягом передбачених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Зрозуміло, що не кожне кримінальне провадження проходить всі вищезазначені стадії. Частина проваджень закривається на стадії досудового розслідування, а іноді у стадіях підготовчого провадження та судового розгляду.

Слід мати на увазі, що всі судові рішення можуть оскаржуватися в апеляційному та касаційному порядку. Ще менше переглядається судових рішень, які набрали законної сили за нововиявленими обставинами.

В багатьох країнах існує інших підхід до визначення системи стадій кримінального процесу. Значною своєрідністю вона відзначається в так званих англосаксонських країнах. В більшості країн цієї групи кримінальний процес підрозділяється на досудове провадження, попереднє провадження в суді, судовий розгляд, апеляційне провадження і виконання вироку.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

У результаті дослідження четвертого питання ми можемо дійти таких висновків: стадії кримінального процесу – це відносно самостійні етапи кримінально-процесуальної діяльності, що характеризуються безпосередніми завданнями, специфічним колом суб'єктів процесуальної діяльності, властивою їм кримінально-процесуальною формою та підсумковими рішеннями.

Система стадій кримінального процесу:

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;
- 4) провадження з перегляду судових рішень в апеляційному порядку (апеляційне провадження);
- 5) виконання судових рішень;
- 6) провадження з перегляду судових рішень в касаційному порядку (касаційне провадження);
- 7) провадження у Верховному Суді України;
- 8) провадження з перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами або виключними обставинами.

5. Місце кримінального процесу в системі інших галузей права та його зв'язок з суміжними науками.

Кримінальний процес тісно пов'язаний з іншими галузями права, суміжними науками, а відтак і з навчальними дисциплінами.

Кримінальний процес та Конституційне право. Кримінальний процес має тісний зв'язок з конституційним правом. Так, в Конституції закріплені більшість принципів кримінального процесу, основні права і свободи людини, засади діяльності прокуратури, правосуддя. Всі ці питання знаходять своє відображення в кримінальному процесуальному законодавстві.

Основні принципи організації й діяльності суду, прокуратури, органів досудового розслідування і адвокатури встановлюються у законодавстві про судоустрій і статус судів, про прокуратуру і про адвокатуру. Кримінальний процес визначає порядок діяльності цих органів щодо досудового розслідування, судового розгляду і вирішення кримінальних справ по суті, а також участі адвокатів у цій діяльності.

Кримінальний процес і кримінальне право. Норми кримінального права приводяться в дію і застосовуються органами досудового розслідування, прокурорами і судами до осіб, які вчинили злочин, тільки у межах кримінального процесу. В той же час, основні питання предмета доказування в кримінальній справі визначаються складом того чи іншого злочину, сформульованого в кримінальному праві. Кримінальне право і кримінальний процес мають такі спільні інститути, як кримінальна відповідальність, погашення і зняття судимості та ін. Отже, дані поняття не можуть існувати одне без одного. Органи розслідування, прокурор і суд розслідують і вирішують кримінальні справи, керуючись нормами кримінально-процесуального права, застосовуючи при цьому норми кримінального права.

Кримінальний процес і цивільне право. Кримінальне процесуальне і цивільно-процесуальне право регулюють суспільні відносини, що виникають під час відправлення правосуддя і мають багато спільного. Судовий розгляд проводиться на засадах єдиних принципів як з кримінального, так і цивільного провадження (гласність, усність, неперервність, відкритий судовий розгляд та ін.). Ці обидва інститути тісно пов'язані цивільним позовом у кримінальній справі.

Разом з тим, між кримінальним і цивільним процесом є суттєві розбіжності. Перший служить цілям боротьби зі злочинністю, а другий — вирішенню суперечностей щодо права власності і деяких інших, які лежать в сфері цивільних відносин. Кримінальне судочинство виникає в усіх випадках, за виключенням справ, які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, з ініціативи державних органів, а цивільне провадження завжди, за виключенням ініціативи прокурора з деяких справ, розпочинається із звернення до суду конкретної фізичної чи юридичної особи з позовом.

Кримінальне процесуальне право і криміналістика. Розроблені криміналістикою рекомендації щодо тактики слідчих дій і методики розслідування окремих видів злочинів тісно пов'язані з кримінально процесуальним правом. Так багато тактичних і методичних рекомендацій реалізуються в кримінальному провадженні через їх кримінально процесуальне оформлення. Досягнення природознавчих та технічних наук, які можуть бути використані криміналістикою за допомогою спеціаліста чи експерта, оформляються діючими кримінальними процесуальними нормами.

Разом з тим розроблені криміналістикою рекомендації на відміну від вимог процесуального характеру, не є обов'язковими. Їх застосування залежить від конкретної ситуації. Вони можуть бути використані і за межами кримінального процесу (наприклад, у

цивільному процесі).

Кримінальне процесуальне право і кримінологія. Під час кримінальної процесуальної діяльності вивчається особистість злочинця, виявляються причини і умови, які сприяли вчиненню злочину, вживаються заходи до попередження злочинів. При цьому широко використовуються методики, розроблені кримінологією. В той же час, кримінологія одержує необхідні їй відомості з вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності.

Кримінальний процес і законодавство про виконання покарань. Зв'язок між ними зумовлений передусім тим, що вид і міра покарання, вид установи з виконання покарань визначаються вироком суду і з моменту звернення вироку до виконання починають діяти норми законодавства про виконання покарань.

Кримінальне процесуальне право і судова медицина. Остання досліджує питання медичного і біологічного характеру, які виникають під час провадження з кримінальної справи. Найчастіше судова медицина використовується в кримінальному процесі в формі експертизи, яку призначають для встановлення причини смерті, визначення тяжкості тілесних ушкоджень, встановлення віку обвинуваченого, підозрюваного і потерпілого і т. ін.

Кримінальне-процесуальне право і судова психіатрія. В кримінальному процесі орган досудового розслідування, прокурор і суд, призначивши судово-психіатричну експертизу, отримують можливість робити висновки стосовно психічного стану підозрюваного, обвинуваченого (підсудного). З урахуванням даного висновку приймається відповідне рішення про закриття справи та застосування примусових заходів медичного характеру, керуючись відповідними нормами КПК.

Можна також прослідкувати зв'язок між кримінальним процесом та іншими галузями права.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ

Відтак ми визначили місце кримінального процесу в системі інших галузей права та його зв'язок з суміжними науками, такими як – конституційне право, кримінальне право, цивільне право, криміналістика, кримінологія, виконавче законодавство, судова медицина, судова психіатрія та інші галузі права.

6. Джерела кримінального процесуального права.

Кримінально-процесуальна діяльність та відносини регулюються нормами права, які виражені, закріплені в кримінальному процесуальному законі. Кримінальне процесуальне право України - писане й кодифіковане. Єдиним джерелом кримінального процесуального права є закон.

Кримінальний процесуальний закон - це сукупність процесуальних норм, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність і спрямовані на забезпечення виконання завдань кримінального судочинства.

Джерелами кримінального процесуального права України є форми закріплення кримінально-процесуальних норм, що регулюють кримінально-процесуальні відносини та встановлені органами державної влади під час реалізації ними функцій у законодавчій, виконавчій і судовій сферах, а також містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практиці Європейського суду з прав людини.

Весь комплекс кримінально-процесуальних відносин регулюється системою джерел кримінального процесуального права. У свою чергу, система джерел кримінального процесуального права є єдиною, цілісною, доцільно та ієрархічно організованою, структурно упорядкованою і цілеспрямованою, органічно відмежованою сукупністю чинних правових актів. Вказані правові акти справляють унікальний регулятивний вплив гуманітарного спрямування на кримінально-процесуальні відносини.

Основним джерелом кримінального процесуального права України є закон. Отже, кримінально-процесуальна діяльність та відносини регулюються нормами права, які виражені, закріплені в кримінальному процесуальному законі. Згідно з п. 14 ст. 92 Конституції України судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань, основи організації та діяльності адвокатури визначаються виключно законами України.

Норми кримінального процесуального права (кримінальні процесуальні норми) визначають завдання, принципи, правила здійснення кримінального судочинства, права і обов'язки посадових осіб і державних органів, що його здійснюють, а також фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності або на яких вона поширюється. Детально регулюючи всю діяльність по розслідуванню кримінальних правопорушень, викриттю винних і притягненню їх до відповідальності, кримінальні процесуальні норми створюють кримінально-процесуальний порядок, дотримання якого є необхідним для успішного виконання завдань кримінального судочинства і проведення в життя принципу соціальної справедливості у сфері боротьби зі злочинністю.

Кримінальний процесуальний закон створює умови для правильного застосування кримінального та інших законів. Якщо кримінальний закон встановлює підстави, межі і види кримінальної відповідальності, то кримінальний процесуальний закон визначає порядок, правила, процедуру притягнення до кримінальної відповідальності, форми державної діяльності по розслідуванню кримінальних правопорушень і здійсненню правосуддя. При цьому від ефективності процесуально-правового регулювання і найсуворішого дотримання всіх процесуальних норм залежить правильність застосування кримінального закону. Успіх боротьби зі злочинністю за допомогою кримінально-правових засобів може бути досягнутий шляхом застосування кримінально-процесуальних норм.

Кримінальний процесуальний закон наділяє державні органи і суд владними повноваженнями, необхідними для боротьби зі злочинністю, одночасно зобов'язуючи їх швидко, повно і неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Кримінальний процесуальний закон передбачає правові передумови, щоб висновки досудового розслідування і суду про обставини справи завжди відповідали дійсності.

Норми кримінального процесуального закону створюють процесуальні гарантії найважливіших прав і свобод громадян, визначених Конституцією України, та інших прав і інтересів, що охороняються законом.

Кримінальні процесуальні норми регулюють процесуальні засоби попередження злочинів, створюють правові передумови відшкодування шкоди, що заподіюється злочинами, а також забезпечення виховного впливу кримінально-процесуальної діяльності. Стаття 6 Конституції України встановлює, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України, а ст. 19 Конституції України особливо підкреслює, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. З цих конституційних положень випливає, що джерелами кримінального процесуального права України є Конституція нашої держави, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України згідно зі ст. 9 Конституції України, та закони України.

Найвищу юридичну силу і пряму дію на території України має Конституція України (ст. 8). Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні їй відповідати.

Виходячи з нормативного змісту принципу верховенства права конституційні права та свободи людини і громадянина, у тому числі й у сфері кримінально-процесуальної діяльності, є безпосередньо діючими. Зокрема, вони визначають цілі і зміст кримінального процесуального закону, зміст і спрямованість діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду.

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватися на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй.

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядової інстанції в будь-якій стадії розгляду справи.

Суд безпосередньо застосовує Конституцію у разі: коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом; коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй; коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України; коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України. Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй. Згідно з п. 3 цієї ж постанови суд може на підставі ст. 144 Конституції визнати такими, що не відповідають Конституції чи законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а на підставі ст. 124 Конституції – акти органів державної виконавчої влади: міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій тощо.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9).

Серед міжнародно-правових актів, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність, можуть бути виділені окремі групи:

а) міжнародні конвенції, що визначають правове становище особи у сфері кримінального процесу та вимоги, що пред'являються до кримінально-процесуальних механізмів, які забезпечують охорону прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві. Зокрема, Верховною Радою України ратифіковані: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Європейська конвенція про видачу правопорушників; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом; Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (Мінська конвенція); Європейська хартія регіональних мов або мов меншин; Конвенція про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування;

б) міжнародні конвенції, що спрямовані на співробітництво держав учасниць цих договорів на боротьбу зі злочинами, що мають міжнародний характер. Серед таких конвенцій слід назвати Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом, Конвенцію Ради

Європи про запобігання тероризму, Європейську конвенцію про кіберзлочинність, Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією.

в) двосторонні договори України про надання правової допомоги з кримінальних справ, ратифіковані Верховною Радою: Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах; Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах; Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Договір між Україною і Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах; Договір між Україною і Канадою про взаємну правову допомогу у кримінальних справах тощо.

г) міжнародні договори, відносно яких Україна виступає правонаступником: Договір між СРСР і Угорською Народною Республікою про надання правової допомоги у цивільних, сімейних та кримінальних справах; Договір між СРСР і Фінляндською Республікою про правовий захист та правову допомогу у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Договір між СРСР і Алжирською Народною Демократичною Республікою про взаємне надання правової допомоги; Договір між СРСР і Республікою Кіпр про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах. У цих двосторонніх договорах визначається порядок надання правової допомоги у кримінальних справах – провадження слідчих дій, порядок видачі осіб, що вчинили злочин, та інші питання, пов'язані з провадженням у кримінальній справі.

На сучасному етапі розвитку кримінального судочинства збільшується питома вага міжвідомчих міжнародних договорів, укладених Генеральною прокуратурою, МВС, Міністерством юстиції з відповідними міністерствами та відомствами інших країн, а отже, й посилюється їх роль у сфері боротьби зі злочинністю. Наведені акти мають підзаконний характер, оскільки укладаються, як правило, на виконання міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою та в межах компетенції, визначеної законами.

Зауважимо, що ефективність норм міжнародних договорів визначається якісним рівнем їх відображення в кримінальному процесуальному законодавстві України.

Залежно від характеру і рівня систематизації кримінальних процесуальних норм серед законів, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність, важливе місце займають кодифікований акт (КПК), інші кодекси, що містять кримінально-процесуальні положення (наприклад, Кримінальний кодекс України, Митний кодекс України та ін.).

КПК затверджений Верховною Радою України 13 квітня 2012 року, підписаний Президентом України та оприлюднений 14 травня 2012 року, котрий вступить в силу через шість місяців містить дві частини – Загальну і Особливу. Загальну частину становлять розділ перший: «Загальні положення» та розділ другий «Заходи забезпечення кримінального провадження». До першого розділу входять: глава 1 «Кримінальне процесуальне законодавство України та сфера його дії»; глава 2 «Засади кримінального провадження»; глава 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження»; глава 4 «Докази і доказування»; глава 5 «Фіксування кримінального провадження. Процесуальні рішення»; глава 6 «Повідомлення»; глава 7 «Процесуальні строки»; глава 8. «Процесуальні витрати»; глава 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов». Другий розділ складається з глави 10 «Заходи забезпечення кримінального провадження і підстави їх застосування»; глави 11 «Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід»; глави 12 «Накладення грошового стягнення»; глави 13 «Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом»; глави 14 «Відсторонення від посади»; глави 15 «Тимчасовий доступ до речей і документів»; глави 16 «Тимчасове вилучення майна»; глави 17 «Арешт майна»; глави 18 «Запобіжні заходи, затримання особи».

Ці глави містять правила, що мають значення для всіх органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, а також для інших учасників процесу у всіх стадіях кримінального провадження. Тому вони систематизовані в Загальній частині Кодексу.

Інші розділи, починаючи з третього і по дев'яту включно, становлять Особливу частину Кодексу. Всі вони присвячені кримінальному провадженню в різних стадіях

процесу. Тут містяться положення, що регламентують діяльність відповідних правоохоронних та судових органів у відповідних стадіях процесу і при провадженні тих або інших слідчих, прокурорських і судових дій, порядок вирішення питань, які виникають при провадженні у справі, права і повноваження відповідних органів і посадових осіб, а також права і обов'язки всіх осіб, які беруть участь у справі, та ін.

Особливу частину Кодексу становлять такі розділи: III. Досудове розслідування; IV. Судове провадження у першій інстанції; V. Судове провадження з перегляду судових рішень; VI. Особливі порядки кримінального провадження; VII. Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження; VIII. Виконання судових рішень; IX. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження.

Статті КПК мають свою назву, що полегшує вивчення Кодексу і користування його нормами. Більшість статей складається з декількох частин, що виділяються абзацами, або включає в себе декілька пунктів, що мають цифрове або літерне позначення. У кожній статті, її частині або пункті сформульована правова норма, яка складається, як правило, з гіпотези, диспозиції і санкції. Диспозиція кримінальної процесуальної норми буває простою, описовою, відсилочною та бланкетною. Особливістю санкції кримінальної процесуальної норми, як вже зазначалося, є те, що вона може бути сформульована в інших нормах, у тому числі і в тих, що містяться в інших розділах, главах і статтях Кодексу.

До чинного кримінального процесуального законодавства України належать, зокрема, закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про адвокатуру», «Про судову експертизу», «Про банки і банківську діяльність», «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України» та ін.

Згідно зі ст. 152 Конституції України до джерел кримінального процесуального права слід віднести і рішення Конституційного Суду України, якими визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині закони та інші правові акти, на підставі яких або у встановленому кримінально-процесуальному порядку органи досудового слідства, прокурор або суд повинні розслідувати та вирішити дану кримінальну справу. Закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Важливим для кримінального судочинства є рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003 у справі про гарантії депутатської недоторканності. У цьому рішенні зазначається, що затримання чи арешт народного депутата України можливі за згодою Верховної Ради України незалежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата України до кримінальної відповідальності.

Згідно зі ст. 46 «Обов'язкова сила судових рішень та їх виконання» розділу II «Європейський суд з прав людини» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держави, які ратифікують цю Конвенцію, зобов'язані «виконувати остаточне рішення Суду у будь-якій справі, в якій вони є сторонами». У розвиток наведених положень міжнародного акта у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року зобов'язано суди застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Природа рішень Європейського суду з прав людини обумовлена певними факторами: а) правові позиції, що містяться в них, мають нормативний характер; б) у рішеннях дається тлумачення Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї; в) самі рішення мають правозастосовний характер, оскільки в них міститься рішення з конкретної справи.

Вплив рішень Європейського суду з прав людини на кримінальне процесуальне законодавство, правозастосовну практику, правосвідомість, науку виявляється в їх функціях. При цьому поряд із загальними функціями джерела кримінального процесуального права рішення Європейського суду з прав людини виконують ряд своїх специфічних функцій:

тлумачну, формування досвіду застосування Конвенції та Протоколів до неї щодо захисту прав і свобод людини у сфері кримінального судочинства, удосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики, удосконалення правосуддя у кримінальних справах, інформаційну, взаємодії з наукою кримінального процесу та розвитку правової доктрини.

Для реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні необхідно, щоб текст рішень, причому не тільки стосовно України, але також і щодо інших країн – учасниць Конвенції, були перекладені українською мовою та офіційно опубліковані.

Для правильного з'ясування значення кримінальних процесуальних норм мають постанови Пленуму Верховного Суду України, в яких роз'яснюється зміст окремих кримінальних процесуальних норм і порядок застосування тих або інших положень КПК. Практика застосування кримінального процесуального законодавства повинна враховувати правові положення постанов Пленуму Верховного Суду України, в яких тлумачаться кримінальні процесуальні норми.

Отже, Постанови Пленуму Верховного Суду України є актами судового тлумачення законів стосовно судової практики і в цьому зв'язку мають важливе значення для правильного розуміння суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності сутності нормативних положень, які містяться в законі, для підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду для правильного здійснення досудового розслідування та судового провадження. Наприклад, у постанові Пленуму Верховного Суду «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, *дідання* і досудового слідства» від 28 березня 2008 року № 2 дається визначення понять «житло» та «інше володіння особи».

Роль вказаних постанов полягає у з'ясуванні і подоланні прогалин у регулюванні кримінально-процесуальних відносин, усуненні суперечностей кримінально-процесуальних норм та їх приписів, конкретизації оціночних понять, вдосконаленні вимог кримінального процесуального закону, що фактично призводить до встановлення та зміни норм кримінального процесуального права, з'ясуванні доцільності кримінально-процесуальних норм, встановленні типології процесуальних ситуацій. Постанови Пленуму Верховного Суду України спрямовані на забезпечення однакової судової практики у кримінальному провадженні та правильного застосування кримінального процесуального законодавства і пріоритетної реалізації в судовому правозастосуванні принципів кримінального процесу.

Керівні роз'яснення Верховного Суду України базуються на основі ґрунтовного вивчення практики всіх ланок судової системи, аналізу судової статистики, а нижчестоящі суди при вирішенні кримінального провадження завжди беруть їх до уваги. Керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України є обов'язковими для судів, інших органів та посадових осіб, що застосовують закон, щодо якого далось роз'яснення.

Внесення Постанови Пленуму Верховного Суду України обумовлено вимогою Закону України «Про судоустрій України» (ст. 45). Але, згідно із прийнятим 7 липня 2010 року Законом України від «Про судоустрій і статус суддів» Пленум вищого спеціалізованого суду уповноважений давати роз'яснення рекомендаційного характеру за результатами узагальнення судової практики з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції (п.6 ч.2 ст.36).

Певну роль у формуванні кримінального процесуального законодавства відіграють і відомчі нормативні акти Генерального прокурора України, СБУ, МВС України, Державної податкової адміністрації України, які містять організаційно-процесуальні норми. Перелічені акти обов'язкові для виконання на території України, спрямовані на організацію кримінально-процесуальної діяльності; встановлюють механізм організації виконання норм кримінального процесуального закону; визначають та деталізують порядок і послідовність виконання загальних приписів закону і не можуть звужувати зміст і обсяг прав і свобод учасників кримінального процесу. Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які

визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені у певних одиницях виміру. Звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики (п. 4).

Отже, керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, а також накази, інструкції та вказівки Генерального прокурора та міністра внутрішніх справ України не є джерелами кримінального процесуального права України, оскільки вони містять не нові норми права, вони лише тлумачать, роз'яснюють судам та органам розслідування і прокурорам правильне застосування вже чинних правових норм, сформульованих вищими органами державної влади в законах. Цими нормами й керуються органи досудового розслідування, прокуратури й суду під час кримінального провадження.

Тлумачення – важливий елемент процесу застосування будь-якої правової норми. За допомогою тлумачення можна визначити дійсний зміст норми права та її справжнє місце в системі права, її силу, межі дії, смислові зв'язки з іншими нормами, чи є відповідність між нею і встановленими фактичними обставинами тощо. Результатом тлумачення повинно бути нове значення норми, що обумовлює повну визначеність змісту норми кримінального процесуального права. Тлумачення забезпечує ефективність нормативної регламентації кримінально-процесуальних відносин.

Отже, під тлумаченням норм кримінального процесуального права слід розуміти розумовий процес з'ясування відповідними суб'єктами змісту норм права, а також діяльність суб'єктів кримінального процесу по роз'ясненню таких норм з метою забезпечення правильного і однакового застосування правових норм, усунення або подолання їх недоліків.

Тлумачення: а) є базисною складовою, на основі якої починається, розвивається і завершується правозастосовний процес; б) не обмежується лише рамками правозастосування, а передуює йому і супроводжує відповідну діяльність після її закінчення (набрання підсумковим рішенням законної сили, звернення його до виконання).

Розрізняють тлумачення-з'ясування змісту норми права правозастосувачем; тлумачення-роз'яснення (пояснення) правової норми, що дається тими або іншими державними органами і окремими особами поза правозастосовним процесом; тлумачення з метою з'ясування співвідношення між змістом правової норми та її текстуальним вираженням, або тлумачення за обсягом.

Тлумачення-роз'яснення може бути офіційним (нормативним, у тому числі автентичним і казуальним) і неофіційним, тобто позбавленим обов'язкової юридичної сили (доктринальним, професійним і т. п.).

Офіційне тлумачення є засобом розвитку механізму кримінально-процесуального регулювання. Участь офіційного тлумачення в розвитку механізму кримінально-процесуального регулювання обумовлена його здатністю виявляти потреби в удосконаленні кримінального процесуального законодавства, розробляти правоположення, які є матеріалом для створення, зміни норм права, формувати принципи, концептуальні основи та напрями реформування кримінального судочинства. Акти офіційного тлумачення кримінальних процесуальних норм приймаються уповноваженими суб'єктами, містять роз'яснення кримінальних процесуальних норм, мають обов'язковий характер, правові позиції і правоположення, які містяться в цих актах, забезпечені заходами державного впливу.

Тлумачення за обсягом поділяється на види: буквальне, обмежувальне або поширювальне. Суддя, слідчий суддя, слідчий, прокурор у ході правозастосування здійснюють тлумачення – з'ясування змісту кримінальної процесуальної норми. Виникає лише питання про те, чи повинен правозастосовник обмежуватися буквальним (адекватним) тлумаченням, або він може вийти за межі букви закону, тобто вдатися до обмежувального

або поширювального тлумачення? Уявляється, що поширювальне або обмежувальне тлумачення є винятком з правила, яке виражає співвідношення буквального тексту з дійсним змістом кримінальної процесуальної норми. Адже в ході таких видів тлумачення не «розширюється» або «обмежується» обсяг (дійсний зміст) норм. При розширювальному або обмежувальному тлумаченні завдання полягає в тому, щоб розкрити дійсний зміст існуючої кримінальної процесуальної норми, не виходячи за межі буквального тексту і не відступаючи від нього принципово. Так, наприклад, не допускається поширювальне тлумачення норм, що регламентують підстави застосування заходів процесуального примусу та обмежувальне тлумачення конституційних прав і свобод учасників кримінального судочинства.

Усунення суперечностей між буквою і духом закону – компетенція законодавця або уповноваженого на те органу. Поширювальне або обмежувальне тлумачення – в першу чергу сфера офіційного тлумачення. І лише в такій якості його результати можуть використовуватися в правозастосовному процесі.

Ці суперечності вирішуються за правилами, вказаними в п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». Важливо мати на увазі, що: а) суперечності між загальною нормою і окремою (конкретною) вирішуються на користь більш загальної норми; б) суперечності між загальними, звичайними правилами і спеціальними (винятковими) підлягають вирішенню на користь виняткових норм.

Слід також пам'ятати, що кримінально-процесуальні відносини, які виникають на практиці, настільки різноманітні і непередбачувані, що кримінальний процесуальний закон, в певних випадках, не в змозі запропонувати перспективне регулювання всіх відносин, які реально виникають, передбачити відповіді на породжувані практикою запитання. Тому, застосування кримінального процесуального закону за аналогією є можливим.

Застосування кримінального процесуального закону за аналогією – це застосування під час кримінального провадження закону, що регулює схожі (аналогічні) відносини. Аналогія – це подібність, схожість у чому-небудь між предметами, явищами, поняттями; застосування до випадку, непередбаченого законом, норми права, що передбачає інші схожі випадки, а також вирішення будь-якої справи на основі загальних засад законодавства і загальної політики держави. Отже, ті аспекти кримінально-процесуальної діяльності, що не врегульовані законодавцем, регулюються за аналогією іншими нормами кримінального процесуального закону. Наприклад, постановленню вироку передуює нарада суддів під керівництвом головуєчого. Ніхто із суддів не має права утримуватися від голосування. Головуючий голосує останнім. Суддя, який залишився в меншості, має право викласти письмово свою окрему думку, яка додається до справи, але оголошенню не підлягає. Водночас детально не врегульовано дії суддів при винесенні ухвали в нарадчій кімнаті. Тому зазначені норми щодо винесення вироку за аналогією мають застосовуватись і при винесенні судом ухвали в нарадчій кімнаті.

Для того, щоб застосування кримінального процесуального закону за аналогією не призвело до порушення засади законності, слід додержуватися низки умов:

- 1) передбачений процесуальним законом випадок має бути подібним до того, до якого закон застосовується за аналогією;
- 2) застосування закону за аналогією в жодному разі не може обмежувати процесуальні права суб'єктів, які беруть участь у справі, або покласти на них не передбачені законом обов'язки;
- 3) не допускати вчинення органами досудового розслідування, прокуратурою і судом процесуальних дій, що не передбачені нормами кримінального процесуального закону.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Отже, юридичною базою для кримінального процесуального законодавства є Конституція України. Найважливішим законодавчим актом, який у систематизованому вигляді містить майже всі норми кримінального процесуального права і детально

регламентує весь порядок кримінального провадження, є Кримінальний процесуальний кодекс України.

7. ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА І ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ

Як і всі правові норми, кримінально-процесуальні норми мають визначену структуру, власне поняття та види. Загальні положення щодо норм права, які розглядаються у межах навчальної дисципліни «Теорія держави і права», характерні і для норм кримінального процесуального права. Однак, оскільки вони регламентують специфічні суспільні відносини, то слід зважати й на їх особливості.

Кримінальні процесуальні норми – це встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, виконання яких забезпечується, в основному, добровільними діями учасників процесу, а у необхідних випадках – засобами державного примусу і загрозою юридичної відповідальності.

Кримінальні процесуальні норми - початкова, визначальна ланка в механізмі кримінально-процесуального регулювання. У них безпосередньо виявляється воля держави щодо необхідного порядку розслідування і вирішення кримінального провадження, визначаються процесуальний статус суб'єктів кримінального провадження, порядок провадження слідчих (розшукових) та негласних (розшукових) дій, застосування заходів процесуального примусу тощо. Водночас, якщо для багатьох суб'єктів кримінального провадження засвоєння кримінальних процесуальних норм є правом, то для компетентних органів держави і відповідних посадовців, діяльність яких здійснюється у формі застосування таких норм, це – державний обов'язок.

Ознаки кримінальної процесуальної норми:

1) це загальновизнане правило поведінки, що формулюється державою та має загальнообов'язковий характер (положення норм права повинні сприйматися як безумовна вказівка до дій, що виходить з державних структур, і не підлягають обговоренню або оцінці з приводу їх доцільності чи раціональності);

2) це формально визначене правило поведінки (в нормі закріплюються права й обов'язки суб'єктів кримінального провадження, а також санкції за порушення встановлених норм; приписи норм повинні виконуватися в тому обсязі, в якому вони формально закріплені);

3) це правило поведінки загального характеру (правило поведінки адресовано не конкретній особі, а поширюється на всіх, хто стає суб'єктом відносин, що регламентується нормою права);

4) це правило поведінки, що набуває характеру нормативності у чітко встановленому порядку (норма стає такою тоді, коли вона видається вповноваженим на те органом у межах його компетенції і в межах встановленої процедури, тобто з додержанням порядку розроблення, обговорення, прийняття, набуття чинності, зміни та відміни дії і змісту норм);

5) це правило, дотримання якого забезпечується державою (держава створює реальні умови і засоби, що сприяють безперешкодному дотриманню правил поведінки, а також створюються засоби заохочення, переконання, примусу і санкцій за невиконання вимог).

Як і всі правові норми, кримінальні процесуальні норми мають визначену структуру, вони складаються з гіпотези, диспозиції і санкції.

Гіпотеза правової норми вказує на те, коли і при яких умовах (обставинах) необхідно керуватися даною правовою нормою (визначає умову при наявності якої дана норма повинна застосовуватись).

Диспозиція визначає, хто є учасником конкретних відносин, які регулюються даною правовою нормою, і яка поведінка передбачається або дозволяється даною правовою нормою (містить сам припис правило поведінки).

Санкція вказує на те, які негативні наслідки тягне за собою невиконання передумов (умов) даної правової норми (передбачає несприятливі для суб'єкта наслідки, які наступають при невиконанні норм).

Наприклад, в ч. 3 ст. 373 КПК України міститься кримінальну процесуальну норму

такого змісту: «Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення».

Цю норму можна викласти таким чином: якщо суд при винесенні вироку обговорює питання щодо винності або невинності обвинуваченого (гіпотеза), то в обвинувальний вирок суд не може вкладати припущення і може постановити такий вирок лише тоді, коли даними судового процесу доказана вина обвинуваченого (диспозиція). Санкція вказана в ст. 409 КПК України (підставою для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції є, наприклад, неповнота судового розгляду; невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження).

До їх числа належать: визнання недійсними результатів процесуальних дій, здійснених з порушенням процесуальних правил; застосування заходів процесуального примусу до осіб, що порушують процесуальні обов'язки (запобіжні заходи, приводи, видалення із залу судового засідання тощо) та ін.

Особливістю норм кримінального процесуального права є те, що їх санкції нерідко містяться в інших статтях або ж формуються стосовно до кількох або до багатьох однорідних норм.

Таким чином, *особливості структури норм кримінального процесуального права полягають у наступному:*

- 1) у них не завжди чітко в межах однієї статті закону сформульовано гіпотезу, диспозицію і санкцію; часто ці елементи норм розосереджено в межах кількох статей;
- 2) оскільки вони є формою реалізації норм кримінального права, то останні завжди ніби "присутні" в гіпотезі процесуальної норми;
- 3) гіпотеза кримінальної процесуальної норми, як правило, містить підстави до провадження процесуальної дії або прийняття процесуального рішення;
- 4) диспозиції – власне правила поведінки – найчастіше відображаються процедурні (здійснювані в певній послідовності) елементи діяльності, тому диспозиції не можуть бути відсильними до норм матеріальних галузей права;
- 5) санкції не завжди чітко формулюються в нормі кримінального процесуального права; найчастіше вони містяться в нормах інших галузей права. Санкції, закріплені в нормі кримінального процесуального права, є кримінально-процесуальними. Санкції, що передбачають відповідальність за порушення приписів норм процесуального права, але містяться в нормах інших галузей права, називають санкціями норм кримінального процесуального права;
- б) санкції норм кримінального процесуального права встановлюють відповідальність за порушення не тільки приписів, сформульованих у їх диспозиції, а й тих, що викладено у гіпотезі.

Норми кримінального процесуального права поділяються на окремі види:

- *норми, що уповноважують*, наділяють суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності певними процесуальними правами, надають їм повноваження на деякі юридичні дії, тобто носять дозвільний характер (наприклад, ч. 3 ст. 71 КПК України надає право сторонам кримінального провадження під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги; ч. 3 ст. 89 КПК України надає право сторонам кримінального провадження, потерпілому під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими; ч. 2 ст. 95 КПК України надає право підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду). Варто звернути увагу, що скористатися наданим правом чи ні, вирішують самі учасники кримінального провадження. Тому норми, що уповноважують, на відміну від зобов'язуючих, імперативних, мають диспозитивний характер.

- *норми, що зобов'язують* - які передбачають у визначених умовах конкретний вид поведінки і диктують діяти відповідним чином (наприклад, в ч. 1 ст. 202 КПК України

зазначається: «У разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно»; в ч. 5 цієї ж статті вказується: «у випадку закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою підозрюваний, обвинувачений повинен бути негайно звільнений, якщо в уповноваженої службової особи місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою»; ч. 2 ст. 206 КПК України закріплює обов'язок слідчого судді в разі отримання ним з будь-яких джерел відомості, які створюють обгрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому цим Кодексом порядку постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи).

- *норми, що забороняють* - зобов'язують учасників кримінального процесу утримуватися від вчинення певних дій (наприклад, в ч. 2 ст. 255 КПК України забороняється використання відомостей, речей та документів, які отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій для цілей, не пов'язаних з кримінальним провадженням, або ознайомлення з ними учасників кримінального провадження чи будь-яких інших осіб; в ч. 2 ст. 275 КПК України забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру.

За порушення приписів, які містяться в зобов'язуючих і забороняючих нормах, до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності можуть бути застосовані *санкції*:

- процесуальні (привід через ОВС свідка, який не з'явився без поважних причин за викликом слідчого; скасування рішення чи постанови слідчого; видалення підсудного з залу судового засідання);

- дисциплінарні (догана, звільнення з роботи);

- адміністративні (ст. 67 КПК України: за злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе відповідальність за ч. 1 ст. 185-3 або ст. 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення);

- кримінально-правові (ст. 67 КПК України: за відмову давати показання про відомі обставини в справі – за ст. 385 КК України)

Для успішного виконання завдань кримінального судочинства, підвищення його ефективності, зміцнення законності, посилення охорони прав і свобод громадян вирішальне значення має точна реалізація як усієї системи кримінальних процесуальних норм, так і кожної з них окремо.

ВИСНОВКИ З СЬОМОГО ПИТАННЯ:

Отже, кримінальні процесуальні норми поділяються на такі, що зобов'язують (імперативні), уповноважують і забороняють.

Норми кримінального процесуального закону діють до їхнього скасування чи заміни новими нормами, а якщо норму було прийнято на певний строк - до закінчення такого строку.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, можна підвести наступні підсумки:

У результаті дослідження теми ми можемо дійти таких висновків:

1. Поняття «кримінальний процес» вживають у таких значеннях:

- кримінальний процес як специфічний вид діяльності (кримінально-процесуальна діяльність);
- кримінальний процес як галузь права (кримінально-процесуальне право);
- кримінальний процес як галузь науки;
- кримінальний процес як навчальна дисципліна.

2. Кримінальний процес (кримінальне судочинство) – це діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та реалізацію інших норм кримінального закону, охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження та вирішення інших завдань, які поставлені перед нею, що здійснюється на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законом.

3. Завданнями кримінального процесу є:

- 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;
- 2) охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження;
- 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

4. Стадії кримінального процесу – *це відносно самостійні етапи кримінально-процесуальної діяльності, що характеризуються безпосередніми завданнями, специфічним колом суб'єктів процесуальної діяльності, властивою їм кримінально-процесуальною формою та підсумковими рішеннями.*

Система стадій кримінального процесу:

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;
- 4) провадження з перегляду судових рішень в апеляційному порядку (апеляційне провадження);
- 5) виконання судових рішень;
- 6) провадження з перегляду судових рішень в касаційному порядку (касаційне провадження);
- 7) провадження у Верховному Суді України;
- 8) провадження за нововиявленими або виключними обставинами обставинами.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси кримінального процесу, його загальну структуру, предмет.

При підготовці теми, курсантам та слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: поняття, зміст і завдання кримінального процесу, його місце і значення у фаховому становленні фахівців-юристів для органів внутрішніх справ в умовах перебудови вищої освіти в країні.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи